

Seyyed Hossein Nasr

ODNOS IZMEĐU ISLAMSKJE UMJETNOSTI I ISLAMSKJE DUHOVNOSTI¹

Ako se pronicljiv pogled uputi na izuzetno raznolike manifestacije islamske umjetnosti što je nastajala u širokim opsezima prostora i vremena, iskrsava pitanje o izvoru ujedinjujućih principa ove umjetnosti. Šta je izvor te umjetnosti i kakva je narav toga ujedinjujućeg principa čiji je blistavi učinak jedva moguće poricati? Bilo da se nalazimo u velikom dvorištu Delhijske džamije ili u Karavijinu u Fesu, osjećamo da smo unutar istoga umjetničkog i duhovnog univerzuma, uprkos svim lokalnim varijacijama u materijalu, oblikovnim tehnikama i tome slično. Stvaranje ovoga umjetničkog univerzuma sa njegovim naročitim genijem, specifičnim karakteristikama i formalnom homogenošću što počiva ispod razlikâ kulturalne, geografske ili temporalne naravi iziskuje uzrok, jer nijedan učinak tako znatnih dimenzija ne može biti smatran prosto rezultatom slučaja ili nagomilavanja akcidentalnih historijskih činilaca.

---

¹ Tekst je preuzet iz knjige S. H. Nasra *Islamic Art and Spirituality* (State University of New York Press, Albany, 1987.). Prijevod cijele knjige trebao bi se pojaviti sljedeće godine. - *Prim. prev.*

Čitava biblioteka djelâ na skoro svim evropskim jezicima, kojima sada moraju biti dodani ne samo islamski jezici već i kineski i japanski, bavila se historijom, opisivanjem i materijalnim karakteristikama ove umjetnosti. No osnovno pitanje izvora te nadindividualne i svete umjetnosti rijetko je postavljano.² Danas je već dobro poznato kako su sasanidske i bizantijske tehnike i modeli korišteni u ranoj muslimanskoj arhitekturi a rimske u planiranju gradova i kako su sasanidsku muziku usvojili abasidski dvorski muzičari. Ali rješenje problemâ vezâ preko stoljećâ i kulturalnih granica, uprkos njihovoj zanimljivosti sa motrišta historije umjetnosti, ne otkriva nam izvor islamske umjetnosti budući da ona, kao i svaka druga sveta umjetnost,³ nije naprosto materijali koji su korišteni već ono što je određena religijska zajednica učinila s tim materijalima. Niko ne bi izjednačio bizantijsku crkvu u Grčkoj sa starogrčkim hramom, čak i da su kameni blokovi što su korišteni u izgradnji crkve bili uzeti iz hrama. Ti su blokovi postali jedinice u građevini koja pripada religijskom univerzumu veoma različitom od onoga drevnih Grka. Na isti način, Emevijska džamija u Damasku ispunjena je prisustvom i pruža duhovni ambijent koji je ništa drugo do islamski, ma kakav da je bio historijski postanak te građevine.⁴

---

² Moglo bi se reći da isto vrijedi za kršćansku i budističku umjetnost, no u njihovom proučavanju zanemarivanje religijskog i duhovnog uzroka umjetnosti nipošto nije toliko opće i rašireno kao u slučaju islama.

³ Treba podvući razliku između svete umjetnosti islama i tradicionalne islamske umjetnosti. Sveta umjetnost je izravno povezana sa središnjim praksama religije i prakticiranjem duhovnog života, obuhvatajući umjetnosti kao što su kaligrafija, džamijska arhitektura i kur'anska psalmodija. Tradicionalna islamska umjetnost, međutim, obuhvata sve forme vizualnih i zvukovnih umjetnosti - od oblikovanja vrta do poezije, i te umjetnosti također odražavaju principe islamske Objave, ali na indirektniji način. U izvjesnom smislu, sveta umjetnost je srce tradicionalne umjetnosti, ona izravno odražava principe i norme što se više posredno odražavaju u cijelome domenu tradicionalne umjetnosti.

⁴ Ako neki prigovaraju upućujući na klasične motive u emevijskim palatama ili na bizantijske mozaike same Emevijske džamije, moraju se prije svega prisjetiti da je za islam, kao i za druge religije, bilo potrebno da prođe neko vrijeme >

Pitanje izvora islamske umjetnosti i naravi snagâ i principâ koji su doveli do njenog ozbiljenja mora stoga biti upućeno na svjetonazor samoga islama, na islamsku Objavu iz koje izravno zrači sveta umjetnost islama a posredno cjelokupna islamska umjetnost. Uzročna veza između islamske Objave i islamske umjetnosti, povrh toga, pronošena je organskom vezom između te umjetnosti i islamskog bogoslužjenja, između kontemplacije Boga kako je preporučeno u Kur'anu i kontemplativne naravi te umjetnosti, između spominjanja Boga (*dhikrallāh*) koje je krajnji cilj svekolikog islamskog bogoslužja i uloge koju igra islamska umjetnost plastične i zvukovne naravi u životu pojedinačnih muslimana i zajednice ili *umme* kao cjeline. Ova umjetnost ne bi mogla vršiti takvu duhovnu funkciju da nije najintimnije povezana i sa formom i sa sadržajem islamske Objave.

Neki će možda priznati postojanje takve veze, ali tražiti izvor islamske umjetnosti u društveno-političkim uvjetima što ih je stvorio islam. To shvatanje je posve moderno i neislamsko, čak i ako ga danas podržavaju mnogi muslimani, budući da izvor unutarnjega vidi u vanjskome i reducira svetu umjetnost sa njenom interiorizirajućom moći na prosto izvanjske, socijalne i, u slučaju marksističkih historičara, ekonomske uvjete. Ovo može lahko biti odbačeno sa motrišta islamske metafizike i teologije koje izvor svih formi vide u Bogu, jer On je Poznavalac svih stvari, te stoga esencije ili forme⁵ svih stvari imaju svoju zbiljnost u Božanskome Intelktu. Islamska misao ne dopušta redukciju višega na niže, intelektualnoga na tjelesno ili svetoga na svjetovno. No, čak, i sa neislamske tačke gledišta, sama narav islamske umjetnosti i znanosti i duhovnog ozbiljenja neophodnog za njihovo stvaranje učinit će očevidnim svakom nepristranom posmatraču - barem onome ko nije zaslijepljen

---

kako bi se najčistije forme svete umjetnosti počele manifestirati. Drugo, čak i u tradicionalnoj umjetnosti mogu se tu i tamo pronaći motivi i forme što pripadaju stranome svijetu; no te forme ostaju akcidentalne a ne centralne i ne mijenjaju temeljnu narav umjetnosti o kojoj je riječ.

⁵ Riječ "forma" koristimo u ovoj knjizi u tradicionalnom smislu, kako to naprimjer čini A. K. Coomaraswamy u njegovim mnogobrojnim studijama o tradicionalnoj umjetnosti. O značenju forme vidi: Nasr, *Knowledge and the Sacred*, New York, 1981.; i L. P. Kollar, *Form*, Sydney, 1980.

raznim ideologijama što danas paradiraju kao sveobuhvatni svjetonazori zauzimajući mjesto tradicionalne religije - da kakva god veza postojala između islamske umjetnosti i islamske Objave, ona ne može biti tek na ravni društveno-političkih promjena koje je donio islam.⁶ Odgovor valja potražiti u samoj islamskoj religiji.

Islam se sastoji od Božanskog Zakona (*Al-Shari'ah*), duhovnog puta (*al-tariqah*) i Istine (*Al-Haqiqah*) koja je izvor i Zakona i Puta.⁷ Također, posjeduje mnoge forme znanosti pravne, teologijske, filozofijske i ezoterijske naravi koje su srodene sa ovim osnovnim dimenzijama. Kad se islam analizira u ovoj perspektivi, shvata se da islamska umjetnost ne može potjecati iz Božanskog Zakona koji definira odnos između Boga i čovjeka i društva na razini akcije. Božanski Zakon igra veoma važnu ulogu u stvaranju ambijenta i zaleđa za islamsku umjetnost, te u postavljanju izvjesnih ograničenja za neke umjetnosti dok podstiče druge. No, u suštini, Božanski Zakon sadrži upute za muslimane o tome kako da se ponašaju, ne kako da spravljaju stvari. Njegova uloga u umjetnosti, osim osiguravanja opće društvene pozadine, jeste u tome da oblikuje dušu umjetnika prožimajući je određenim stavovima i vrlinama izvedenim iz Kur'ana i iz Poslanikovog *hadisa* i *sunne*.⁸ No, on ne pruža upute za stvaranje svete umjetnosti kao što je islamska.

Niti se izvori islamske umjetnosti mogu naći u pravnim znanostima i teologiji, blisko povezanim sa Božanskim Zakonom i pitanjem definiranja i branjenja načelâ islamske vjere. Jedan teolog kao Al-Ghazzâlî mogao je pisati o ljepoti. Autoriteti u jurisprudenciji kao Bahâ' al-Dîn

---

⁶ Naravno, to ne znači da ovi činioци nisu važni kad je riječ o pokroviteljstvu, podsticanju i širenju ili, naprotiv, o raspadu, uvehnuću i zamiranju određenih umjetnosti u raznim dijelovima islamskog svijeta. Bez, recimo, safavidskog pokroviteljstva, ne bi bilo safavidskih ćilima onoga kvaliteta kakav su postizale kraljevske radionice u Isfahanu. Ali ne može se reći da je to pokroviteljstvo stvorilo ovu konkretnu umjetnost, čak i ako govorimo o njenoj naročitoj safavidskoj formi.

⁷ Vidi S. H. Nasr, *Ideals and Realities of Islam*, London, 1985.

⁸ Što znači, respektivno, izreke i postupci Poslanika.

al-‘Āmilī čak su gradili predivne vrtove, ali rasprave iz teologije (*kalām*) ili jurisprudencije (*fiqh*) nisu poznate po rasvjetljavanju pitanjâ islamske umjetnosti i estetike.⁹ Uostalom, mnoga od najvećih remek-djela islamske umjetnosti stvorena su prije nego što su te znanosti postale u potpunosti kodificirane.

Prema tome, valja se okrenuti unutarnjoj dimenziji islama, *bātinu* kako je sadržan u Putu i izbistren Istinom, ako hoćemo doći do izvora islamske umjetnosti. Ova unutarnja dimenzija je, povrh toga, srođena sa islamskom duhovnošću. Termin za duhovnost u islamskim jezicima povezan je bilo sa riječju *rūh* (duh) ili sa riječju *ma’nā* (značenje).¹⁰ U oba slučaja sami termini impliciraju unutarnjost, nutrinu. U unutarnjoj dimenziji islamske tradicije treba tražiti izvor islamske umjetnosti i moć što ju je stvorila i održavala tokom stoljećâ, omogućujući zasljepljujuće jedinstvo i opojnu interioernost koje ova umjetnost posjeduje.

Izvori islamske duhovnosti su Kur’an, u njegovoj unutarnjoj zbiljnosti i sakramentalnom prisustvu, i sama supstancija duše Poslanika koja je ostala kao nevidljiva prisutnost unutar islamskog svijeta, ne samo kroz njegov *hadis* i *sunnū* već, također, na neopipljiv način u srcima onih koji su stremili i još uvijek streme Bogu, kao i u samome zraku što su ga zazivatelji Njegovog Blagoslovljenog Imena udisali i udišu. Izvor islamske umjetnosti valja tražiti u unutarnjim zbiljnostima (*haqā’iq*) Kur’ana koje su, također, načelne zbiljnosti kosmosa i duhovna zbiljnost Poslaničke Supstancije iz koje izvire “muhamedanska milost” (*al-barakat al-muhammadiyyah*). Kur’an daje doktrinu Jedinstva dok Poslanik pruža manifestaciju toga jedinstva u mnoštvenosti i svjedok je toga jedinstva u Njegovoj kreaciji. Jer ko bi mogao posvjedočiti da *Lā ilāha illa’Llāh* kad ne bi bilo onoga *Muhammadun rasūl Allāh*?¹¹ Gdje god je muhamedanska *barakah* tekla i još teče,

---

⁹ Ovaj termin koristimo u smislu filozofije umjetnosti, a ne u etimološkom smislu koji upućuje na povezanost sa osjetilima.

¹⁰ U arapskom jeziku, najuobičajeniji termin za duhovnost je *rūhāniyyah*, a u perzijskom *ma’nawīyyat*. Rūmī uvijek govori o izvanjskom aspektu nekog objekta kao o njegovoj formi (*sūrat*), a o njegovoj unutarnjoj zbilji kao o značenju (*ma’nā*).

tamo treba tražiti izvor samoga kreativnog čina koji je svetu umjetnost islama učinio mogućom, budući da je samo na osnovu ove *barakah* bilo moguće kristalizirati u svijetu forme, vremena i prostora one *haqā'iq* koje Kur'an sadrži u njegovoj unutarnjoj dimenziji. Nije stoga nikakvo čudo da su veliki majstori islamske umjetnosti uvijek iskazivali naročitu ljubav i devociju prema Poslaniku (a u slučaju šiizma prema Poslaniku i njegovoj porodici), te da je 'Alī, koji više od svih drugih Poslanikovih ashaba predstavlja unutarnju dimenziju islamske poruke, i u sunijskom i u šiijskom islamu smatran osnivačem mnogih temeljnih umjetnosti kao što je kaligrafija i pokroviteljem svih cehova (*asnāfi futuwwāt*). Veza islamske umjetnosti sa unutarnjom dimenzijom islama ne bi se mogla na bolji način demonstrirati autsajderu nego upućivanjem na ulogu koju 'Alī igra i u esnafima zanatlijâ koji su proizvodili islamsku umjetnost i u sufijskim redovima koji su glavni čuvari ezoterijskih učenja islama.

Bez dva vrela, koja su Kur'an i poslanička *barakah*, ne bi bilo islamske umjetnosti. Umjetnost islama je islamska umjetnost ne samo zato što su je stvarali muslimani već zbog toga što izvire iz islamske Objave, kao što otuda izvire i Božanski Zakon i Put. Ova umjetnost kristalizira u svijetu formi unutarnje zbiljnosti islamske Objave i, budući da izvire iz unutarnje dimenzije islama, ona čovjeka vodi ka unutarnjoj komori Božanske Objave. Islamska umjetnost je plod islamske duhovnosti sa motrišta njene geneze i služi kao dopuna i potpora za duhovni život kad je u pitanju blagodat ozbiljenja ili povratka Izvoru.

Islamska umjetnost je rezultat manifestiranja Jedinstva na planu mnoštvenosti. Ona blistavo odražava Jedinstvo Božanskog Principa, ovisnost svekolike mnoštvenosti o Jednome, prolaznost svijeta i pozitivne kvalitete kosmičke egzistencije ili kreacije o kojima se u Kur'anu kaže: "Gospodaru naš! Nisi ovo uzalud stvorio." (III; 191) Ova umjetnost čini očevitim, u fizičkome poretku izravno dostupnom osjetilima, arhetipske zbiljnosti i činove, te prema tome služi kao potporanj za putovanje

---

¹¹ Dva svjedočanstva islama što respektivno znače: "Nema božanstva osim Boga" i "Muhammed je Poslanik Božiji".

izvanjskim pojavama stvari, već njihovom unutarnjom zbiljom. Uz pomoć ove znanosti i posredstvom muhamedanske *barakah*, islamska umjetnost manifestira na izvanjskom planu opipljive egzistencije one *haqā'iq* stvari koje počivaju u "Riznici Nevidljivoga" (*khazā'in al-ghayb*). Ako promotrimo portal građevine kakva je Šahova džamija sa njenim zapanjujućim geometrijskim i arabesknim prepletima, osvjedočit ćemo se o ovoj istini kontemplirajući inteligibilni svijet u svijetu osjetnih formi; poslušamo li tradicionalnu perzijsku ili arapsku muziku, čut ćemo onu predvječnu melodiju što je uveseljavala dušu prije kratke epizode njenoga zemaljskog putovanja. Neporecivo intelektualna narav islamske umjetnosti nije plod neke vrste racionalizma; ona je plod intelektualne vizije arhetipâ zemaljskog svijeta, vizije omogućene snagom islamske duhovnosti i milošću što izvire iz islamske tradicije. Islamska umjetnost ne oponaša izvanjske forme prirode već odražava njihove principe. Zasnovana je na znanosti koju ne ozbiljuje ni racionalistički metod ni empirizam već *scientia sacra* koja je dostižna samo putem sredstava što ih pruža tradicija. Nije slučajno da je, kad god i gdje god je islamska umjetnost dolazila do vrhunaca kreativnosti i savršenstva, bila prisutna moćna, živuća intelektualna - što također znači duhovna - struja islamske tradicije. I obrnuto, ta uzročna veza omogućuje nam da razumijemo zašto je u periodima propadanja ili pomračenja duhovne dimenzije islama opadao i kvalitet islamske umjetnosti. U slučaju modernog svijeta, islamska umjetnost je uništena u onoj mjeri u kojoj su duhovnost i intelektualnost koje pribavljaju njenu životnu snagu bile zanemarene.

Kad su u pitanju određene epohe islamske historije, imamo pisane izvore koji nam pružaju očevide dokaze o odnosu između islamske duhovnosti i intelektualnosti na jednoj strani i umjetnosti na drugoj, dok u mnogim slučajevima usmena tradicija nije ostavila izravnoga pisanog traga koji bi omogućio da se taj odnos detaljno prouči izvana. Primjer prvog slučaja je safavidska Perzija, koja obilježava jedan od najkreativnijih perioda islamske umjetnosti i, također, islamske metafizike i filozofije. Kad se поближе prouči doktrina svijeta imaginacije, ili radije imaginalnog svijeta (*‘ālam al-khayāl*),¹⁴ u spisima majstorâ kakav je Sadr al-Dīn Shīrāzī¹⁵,

jasno je vidljiva korelacija između tu izraženih metafizičkih i kosmoloških doktrina i umjetnosti toga perioda, uključujući ne samo minijaturu već, također, poeziju, muziku i čak pejzažnu arhitekturu.¹⁶ Ta veza ne implicira odstupanje od norme, već je primjer općeg principa koji dopušta da se ovaj temeljni odnos razumije i u slučajevima gdje eksplicitne formulacije involviranih intelektualnih principa nisu dostupne. Ako postoje nove faze ili poglavlja u islamskoj umjetnosti, ta činjenica ne znači - u svjetlu ove veze - promjenu u islamskoj duhovnosti, već demonstrira kontinuiranu primjenu principâ žive tradicije na različite okolnosti i uvjete.

Kako bismo dalje ilustrirali izravnu vezu između islamske umjetnosti i duhovnosti, možemo se okrenuti slučaju izvođačkih umjetnosti. S obzirom na prirodu islamske religije, koja nije zasnovana na dramatskoj napetosti između Neba i zemlje ili na putu herojskog žrtvovanja i iskupljenja kroz božansko posredovanje, a i zbog njene nemitološke naravi, sveti i religijski teatar nije se razvio u islamu onako kako to nalazimo u drevnoj Grčkoj, Indiji ili, čak, u srednjovjekovnoj kršćanskoj Evropi. No u onoj mjeri u kojoj su elementi pasije i drame ušli u islamsku perspektivu i postali aspektom islamske duhovnosti, naime u šiizmu, religijska teatarska umjetnost nazvana *ta'ziyah* razvila se do znatnih razmjera u safavidskoj i kadžarskoj Perziji kao i u mogulskoj i postmogulskoj Indiji.¹⁷ Stvaranje takve umjetničke forme, premda ne centralne za islam, i koja, zapravo, nije sveta umjetnost već, pravo govoreći, religijska umjetnost,¹⁸ ipak

---

¹⁴ Riječju "imagnalno" izbjegavamo značenje iluzornoga što se u modernom govoru vezuje za termin "imaginacija", premda se i ova potonja riječ može redefinirati tako da obuhvata njeno starije značenje razlikovano od fantazije.

¹⁵ Ovu doktrinu je opsežno proučavao H. Corbin u njegovim djelima *Spiritual Body and Celestial Earth*, prev. N. Pearson, Princeton, 1977.; *Creative Imagination in the Sufism of Ibn Arabī*, prev. R. Manheim, 1981.; i *En Islam iranien*, 4 volumena, Paris, 1971-2., naročito vol. II, str.188 i dalje, te vol. IV, str. 115 i dalje.

¹⁶ Vidi J. During, "Music, Poetry and the Visual Arts in Persia", *World of Music*, vol. XIV, no. 3, 1982., str. 72-86; također, "The 'Imaginal' Dimension and Art of Iran", *World of Music*, vol. XIX, no. 3-4, 1977., str. 24-34.

¹⁷ Kad je u pitanju *ta'ziyah*, vidi P. Chelkowski (ed.), *Tāziyeh: Ritual & Drama in Iran*, New York, 1979.

upućuje na sponu između islamske duhovnosti i islamske umjetnosti ne samo u velikim manifestacijama te umjetnosti u domenima poput kaligrafije i arhitekture već i u naročitim, ograničenim rukavcima kao što je šiitska pasijska igra ili *ta'ziyah*, koja izravno odražava šiitsko osjećanje tragedije.

Islamska duhovnost je, naravno, povezana sa islamskom umjetnošću i kroz način na koji islamski obredi oblikuju um i dušu svih muslimana, uključujući umjetnike ili zanatlije. Dnevne molitve koje punktuiraju dan i noć i sistematično slamaju ubitačni stisak ispraznog sanjarenja, bliskost djevičanskoj prirodi koja je primordijalna džamija i koju džamije u islamskim gradovima samo podražavaju, neprekidna upućivanja u Kur'anu na eshatološke zbiljnosti i krhkost svijeta, stalno ponavljanje kur'anskih fraza koje dušu muslimana preobličuju u mozaik duhovnih stavova, naglasak na veličajnosti Boga što sprečava nastanak ma kakvog prometejskog humanizma, te mnogi drugi činioci srođeni sa naročitim genijem islama oblikovali su i nastavljaju oblikovati um i dušu svakog muslimana. U obučavanju i obrazovanju čovjeka kao onoga ko je *homo islamicus*, ujedno rob i namjesnik Božiji (*'abdallāh* i *khalīfatallāh*, da se poslužimo kur'anskim izrazima), islamska duhovnost je izravno uticala na islamsku umjetnost putem utiskivanja određenih stavova i eliminiranjem drugih mogućnosti unutar umova i duša onih muškaraca i žena koji su stvarali tu umjetnost. Ako tradicionalni musliman smatra titanske Mikelandelove statue poraznim a rokoko crkve zagušujućim, to je zbog onoga osjećanja poniznosti pred Bogom, osjećanja što ga je u njegovoj duši stvorila islamska duhovnost; zbog užasa koji u njemu izaziva ljudsko samouzdizanje na štetu Božanskog Prisustva. Nije da musliman ne može stvoriti titansku i prometejsku umjetnost (moderni period pruža nam opširne dokaze da može), već je stvar u tome da nijedan musliman neće to učiniti sve dok otisak islamske duhovnosti u njegovoj duši ostaje snažan.

Samo ono što izvire iz Jednoga može odvesti natrag Jednome. Ako

---

¹⁸ Zapravo, uvijek joj se suprotstavljala više egzoterijski postavljena šiitska ulema.

djevičanska priroda služi kao potpora za sjećanje ili podsjećanje na Boga (*dhikr*), to je zbog toga što ju je stvorio Božanski Umjetnik, jedno od Božijih Imena je *Al-Sāni'*, doslovno Božanski Umjetnik ili Stvaralac. Na isti način, ako islamska umjetnost koju su stvorili ljudi može služiti kao potpora za podsjećanje na Jedno, to je zbog toga što je izvedena iz nadindividualnog nadahnuća i iz onoga što je *hikmah* koja u konačnome potječe od Njega. Ako duhovno najdarovitiji među muslimanima mogu pasti u duhovnu ekstazu pri slušanju arapske ili perzijske poeme, pjesme ili pri kontempliranju nekog djela arapske kaligrafije, razlog tome je unutarnja spona između ovih umjetničkih formi i islamske duhovnosti. Moćna potpora koju islamska umjetnost pribavlja za putovanje duše ka svijetu duha ne bi mogla postojati bez unutarnje veze između te umjetnosti i islamske duhovnosti. Ako je potreban kakav izvanjski dokaz o povezanosti islamske umjetnosti sa islamskom duhovnošću, može se naći u ulozi potpornja koju ova umjetnost igra u pobuđivanju onoga što se zove *hāl* ili duhovno stanje, koje je po sebi milost sa Neba, te u stavu što ga prema toj umjetnosti u njenim raznovrsnim manifestacijama zauzimaju oni koji su najbliži srcu islamske duhovnosti. Sâm takav odnos dovoljan je da posve obesnaži argumente svakoga ko islamsku umjetnost smatra pukim proizvodom vanjskih historijskih činilaca razdvojenih od principâ i duhovnih vrela islamske Objave.

Najzad, u raspravi o odnosu između islamske umjetnosti i islamske duhovnosti treba nešto kazati o pokroviteljstvu ove umjetnosti, budući da zapadnjački čitaoci ono duhovno prečesto razumijevaju u kontekstu podjele između svetoga i sekularnoga koja karakterizira zapadnu civilizaciju. Neki bi mogli upitati zašto, ako postoji takva veza između islamske umjetnosti i islamske duhovnosti, neke forme islamske umjetnosti nikad nisu primile pokroviteljstvo od religijskih autoriteta ili "džamije" već samo od dvora, vladajućih klasa ili trgovačkih klasa koje u evropskoj historiji obično bivaju poistovječene sa sekularnim. U odgovoru na ovo pitanje najprije se mora istaći da u islamu ne postoji takovrsna podjela između religijskog i sekularnog. Takozvane sekularne sile ili elementi u tradicionalnom islamskom društvu uvijek su posjedovali isto onoliko religijskog značaja unutar sveobuhvatnog Božanskog Zakona koliko

i specifično religijski elementi. Drugo, postoji jedan suptilniji odnos kojeg valja rasvijetliti kad je riječ o pokroviteljstvu, upotrebi i funkciji umjetnosti, odnos koji je zasnovan na komplementarnosti između onoga što bismo sumarno mogli nazvati džamija i dvor.

Postoje određene umjetnosti za koje se može reći da su potekle iz džamije, u općem smislu da je džamija središte religijske aktivnosti - umjetnosti poput kur'anske psalmodije, svete arhitekture te kaligrafije (pogotovo kufijske, koja predstavlja najarhaičniji, formalan i religijski značajan kaligrafski stil). Za druge umjetnosti, kao što su muzika, poezija i minijaturističko slikarstvo, najznatnije pokroviteljstvo uvijek je dolazilo sa dvora, iako su one dopirale i do društva kao cjeline. Povrh toga, dosta paradoksalno, prva skupina umjetnosti predstavlja više "muške" a druga više "ženske" umjetničke vrste. U slučaju kaligrafije, koja je uživala i pokroviteljstvo dvora ili vladajuće aristokratije, stilovi koji su delikatniji i "ženski" opet se više povezuju s umjetnostima dvora a oni više "muški" i heraldički sa džamijom, s tim da izuzetak predstavljaju slučajevi kada je sâm dvor patronizirao građenje džamijâ i drugih religijskih institucija.¹⁹

Tu je, međutim, i treći element kojeg valja razmotriti, element koji sâm objašnjava duhovni kvalitet dvorskih umjetnosti, a to je sufizam. Premda su sufije bili prirodno povezani sa džamijom u njihovoj odbrani *Šerijata* (mnogi od njih bili su članovi uleme), oni su također bili duboko povezani sa političkim autoritetom, ne u smislu da su se potčinjavali svjetskoj moći i njenome luksuzu ili da su sastavljali panegirike za moćne, već u smislu da su pružali duhovno savjetovanje i primjer za one koji su posjedovali moć. Dok su se neki sufijski redovi držali povučeno od političkog autoriteta, drugi su dopuštali svojim članovima da prihvate čak najviše službene položaje.²⁰ U svakom slučaju, sufijski uticaj bio je snažan u domenu umjetnosti za koje je dvor davao pokroviteljstvo. Dovoljno je

---

¹⁹ Ne želimo, naravno, implicirati potpunu podjelu već radije tendenciju ka komplementarnosti, budući da je mnogo izuzetaka na obje strane.

²⁰ Dakako, sufizam je stvorio svoju vlastitu umjetnost neovisno o dvoru ili džamiji, kako se može vidjeti u sufijskoj poeziji, muzici i svetome plesu, dok je pružao, obično kroz redovima pripojene cehove zanatlija, *bikmah* i muhamedansku >

proučiti religiozno zaleđe mnogih minijaturista i muzičara safavidskih, otomanskih i mogulskih dinastija kako bismo postali svjesni ove činjenice. “Ženske” umjetnosti koje su podržavali dvorovi jesu interiorizirajuće po samoj njihovoj naravi i visokog su duhovnog kvaliteta. One posjeduju jasne duhovne crte koje nisu mogle biti ozbiljene bez prisustva uticaja islamskog ezoterizma. Kroz međusobnu unutarnju komplementarnost, i džamija i dvor su doprinosili stvaranju formi islamske umjetnosti koje su komplementarne po naravi dok se katkad kombiniraju u stvaranju pojedinih djela kao što su kraljevske džamije, od kojih neke spadaju među najveća remek-djela islamske umjetnosti.

Što se više prodire u značenje islamske umjetnosti, to očividnijom postaje najdublja veza između ove umjetnosti i islamske duhovnosti. Bilo da ju je sponzorirala džamija ili dvor, bilo da ju je koristio vjerski učenjak, princ, trgovac ili seljak, tradicionalna islamska umjetnost stvarana je nadahnućem koje je, u krajnjoj liniji, izviralo iz muhamedanske *barakah* i uz pomoć *hikmah* što počiva u nutarnjim dimenzijama časnog Kur’ana. U potpunosti pojmiti značenje islamske umjetnosti znači postati svjestan da je ona aspekt islamske Objave, izlivanje Božanskih Zbiljnosti (*Haqā’iq*) na ravan materijalne manifestacije koje na krilima svoje oslobađajuće ljepote čovjeka uznosi ka njegovom prvobitnom prebivalištu u Božanskoj Bliskosti. ♦

S engleskog preveo:
Emir Pekmez

---

barakah koje su omogućavale i umjetnost dvora (kao i umjetnosti podržavane od strane dobrostojećih trgovaca) i umjetnost džamije. Ustvari, kroz cehove je sufizam uticao na stvaranje ruktovorinâ koje su koristile sve klase unutar islamskog društva.